

MEĐU PRAŽIVOTOM I POSTŽIVOTOM

(Aleksandar Tanurdžić: *Lakrimarijum*, Prometej, Novi Sad, 2023)

Čim se organska materija koncentrisala u određenim tačkama prostora [...], čim su se te tvorevine izdvojile od okolne sredine više ili manje jasno izraženom granicom, one su odmah stekle do izvesnog stepena neku samostalnost.

Aleksandar Oparin, *Postanak života na Zemlji*

I

Upadljivo je da naslov, moto i prve stranice romana *Lakrimarijum* na različite načine upućuju na motiv vode, što govori o važnosti u njegovoj motivskoj, tj. simboličkoj mreži. Iz tog razloga baziranje na ovom motivu pruža dobru polazišnu tačku za tumačenje dela: posredstvom njega, možemo autora dovesti u vezu sa (ne samo generacijski već i idejno) ne tako udaljenim pesnikom Branislavom Živanovićem,

čiji stih upućuje na vezu između morske soli i soli suza, i jeste uzet kao pomenuti moto romana. Okeansko prastanje u kom pluta protagonistkinja Ana Katić, na njegovim prvim stranicama istovremeno predstavlja inertno, prvobitno postojanje – čisto materijalni život; ali i uronjenost u duh vremena, u savremenost, koju autor ovog romana izuzetno dobro čita, poput pomenutog Živanovića. Drugi važan pojavni oblik vode u romanu jeste motiv suza, višeznačan, kao što ćemo videti, ali upravo u kontekstu okeana, koji figurira i kao izvor svekolikog života na planeti, voda suze značajna je po svom svojstvu da pripada svetu organskog. Ona predstavlja daleki echo okeanske vode, a okeanska voda ne može biti sterilna, jer čini prastanje, osnov i klicu živog sveta.

Na metaforičkom planu, tako, sterilnost, dehumanizovanost društvenih odnosa, koja se najjasnije očituje u reprezentaciji bolničkog okruženja u romanu, upravo svedoči o antisocijalnoj tendenciji modernog društva, konkretno institucija. U tom smislu, Ana Katić, junakinja, ne bi morala po određenoj moralnoj osobini biti uzdignuta iznad drugih junaka da bi bila iskonski ljudsko biće već po svojoj organskoj prirodi. Sterilnost bolnice nije samo stanje blisko smrti, savremeni *memento mori* nego neka vrsta hronotopa antiživotnosti, prostor anorganskog. Ona uslovljava raščinj enje integriteta čoveka, patologizaciju koja vodi biologizaciji, a time i pasivizaciji čoveka, onemogućujući mu stav kritičnog dejstvovanja. Čovek je ipak *trska koja misli*, *zoon politikon*, oblikovan sredinom, ali na koju mora isto tako i da deluje povratno.

U tom problemu autonomne delatnosti u političkom smislu, motiv vode ima centralnu poziciju. Taj problem skicirali smo opozicijom između organske i anorganske sredine. Drugi aspekt koji zajedno sa životom potiče iz slane, tople, okeanske sredine jeste i problem biološke autonomije, koji je u tesnoj vezi s političkom autonomijom, time što predstavlja njenu osnovu. Tajna rođenja, politički kontroverzna tema (u onoj meri u kojoj je često ukorenjena u misticizmu) ovde se sasvim demistifikuje. Materijalizam, donekle inherentan današnjem duhu vremena (nasuprot tom „fundamentalnom misticizmu”), tajnu rođenja pokazuje nam kao tajnu *groteske*, tajnu transformacije i bizarne metamorfoze, što vidimo kada se govori o embrionalnom postojanju:

I eto je, sa mrtvom utrobom svojom, leže i budi se, i nade nema. Ona je meka grobnica za nerođenu bebu, jer maleni srčani impuls od boga nije dat. Ono nestaje i truli u njenoj utrobi, nalazeći utehu u tome što beba nikada neće imati drugi dom do nje same [...].

Trudnoća shvaćena kao proces transformacije već po sebi podrazumeva samooduzimanje autonomije, ali se u podjednako meri romanom problematizuje pitanje sopstvene volje u odnosu s institucijom.

Dakle, sem pozitivne autonomije tela (nepotčinjenosti spoljnoj moći – moći koja na telo nužno deluje u medicinskim zahvatima, koja je nerazdvojna od osnovnog opravdanja njenog postojanja – brige za dobrobit čoveka i njegovog zdravlja), postavlja se i problem suprotne autonomije: autonomije „tela od duha”, naših usvojenih očekivanja o njemu. To isto tako podrazumeva i pitanje otuđenosti tela od našeg duhovnog bića i identiteta, zbog čega se može zaključiti da roman svedoči o visokom stupnju samootuđenja u sadašnjici. Sem ideološke koncepcije tela, posredstvom duha vremena i ideoloških sila koje u njemu vladaju (nauka, medicina, filozofija, i očekivanja koja nameću) – delo tematizuje, dakle, još kompleksniji, još više uznemirujući proces doslovnog stvaranja bića koje tek treba da bude uronjeno u taj duh vremena, da bude njime oblikovano.

Može se reći da junakinja romana tretira svoje telo ne kao deo, tj. osnov sopstvenog bića, nego kao nešto eksterno, što je svojina. Kao što je imenica tipični predstavnik reči, tako je i roba tipični predstavnik predmeta. A telo je pretvoreno u robu, o kojoj postoje uverenja i tipovi ideoloških diskursa internalizovanih od strane pojedinaca u njihovom društvenom životu. U tom smislu, bilo bi jednostrano i uprošćeno, kao što smo to u dosadašnjem razmatranju i činili, rođenje i trudnoću posmatrati kao čisto biološki proces. Osnovna nit fabule se u stvari i zasniva na kafkijanskom, apсурdnom traženju pravde za sebe, ali bez svesti da je i sama pravda (odnosno, u Tanurdžićevom romanu, koncept telesnog zdravlja) spolja nametnut ideološki konstrukt. Odnos prema instituciji prisutan kod Kafke, u *Procesu* – odnos hronične, gotovo urođene, a neobjašnjive krivice – blizak je onom koji pokazuje junakinja ovog romana, ali dat iz nužno ženske perspektive. Njen proces je, kao što smo nagovestili, proces kroz koji prolazi suočavajući se s iskustvom bolnice, ali taj proces u sebi sadrži i svojevrsni *preobražaj*. Od žene se očekuje da ispuni socijalnu funkciju majke (isto kao što se podrazumeva poštovanje zakona), a narativ neminovnosti ove životne odluke legitimise se biološkom potrebom za potomstvom. I kao sa Jozefom K., Ana Katić (takođe junakinja dosta bezličnog, tipičnog imena) obitava u prekarnom stanju *zrelosti*, koje je, kao što se u romanu pokazuje, rascepljeno,

liminalno stanje. Kafkin junak je obezličen u svom činovničkom statusu, a Ana Katić u statusu „potencijalne majke”, nerotkinje, gotovo tek tela koje treba da rađa.

Povezan s tim je i asocijativni odnos između junakinje Ane i njenog kućnog ljubimca, crne mačke, Nine. Korelacija se uspostavlja već na osnovu kolorita: crna kosa žene (koja pritom polako sedi) i crna dlaka mačke. Očigledan je simbolički aspekt mačke kao supstituta za dete, ali isto tako predstavlja i organsku vezu živih bića, razumevanje između čoveka i životinje koje može sugerisati animalizaciju čoveka, ali utoliko i afirmiše njegovu pripadnost živom svetu, a ne stihijsko-materijalnom, čisto fizičkom.

Tu je prisutna i još jedna bliskost sa Kafkinim junacima: uzrast relativne i neupečatljive zrelosti koja podrazumeva odgovornost i samosvest. No, u slučaju Jozefa K., nemoć koja prati te okolnosti nazvali bismo impotentnim (nemoćni pokušaji otpora), odnosno *neplodnim* u slučaju Ane Katić. Tako se primećuje još jedna dimenzija Aninog rodno obeleženog iskustva. Iz tog razloga Ana postaje žrtva, mogli bismo čak reći i sopstvena žrtva, ali to zapažamo tek sa svešću čitaoca da su njena očekivanja prema sebi – internalizovani narativi. Pozitivističko-prosvetiteljsko poimanje čoveka-kao-mašine, svodenje na merljivost, internalizuje i sama junakinja. Uronjena u svet brojki, stvarni, prirodni svet posmatra metafizički statično, zbog čega postaje sve manje osetljiva za promene ne samo u svom telu, nego i okolini. To je istovremeno i izraz želje da se ne ostari, da telo, ta roba koja treba da služi čitavog života, ostane što duže društveno poželjno ili bar prihvatljivo.

Zato je važno, među simboličkim potencijalom drugih brojeva koji figuriraju kao važni u romanu, istaći godine junakinje, a to je novozavetnih trideset i tri. Rekli smo da je to za junakinju i granična godina: u romanu se uporno insistira na tome koliko je malo vremena ostalo dok ne postane nemoguće da ikada zatrudni. Ona se nalazi između dva pola, sećanja na vreme kad je imala devet (i po!) godina i osećanja da ima telo pedesetogodišnjakinje. Primetna je, dakle, težnja da se telo zamrzne u vremenu. Znaci starenja, kao postepeno sedenje kose, dovode do prestravljenosti. Sistem vrednosti i ideologija pružaju stabilnost, ali po cenu čega? Trajne maloletnosti duha, a to u kontekstu očekivanja prema ženi znači i nepoželjnost zrelosti, telesne i duhovne. Dosezanje starosti (neplodnost) kraj je života za ženu, što je vešto sugerisana feministička crta ovog romana. Pod uticajem duha vremena, tj. ovih internalizovanih shvatanja, samodegradacija prosečne žene poput Ane Katić dobija crte mučeništva, žrtve – da bi se približilo onoj prvobitnoj ženi „koja je sama rodila ceo svet”, kako je to formulisano na jednom mestu. Ipak prvobitna plodnost samo je prvobitna plodnost okeana, kom je nemoguće vratiti se. U najboljem slučaju, ovakve žene moraju biti Bogorodice-nerotkinje. U tome se vidi beskompromisnost autora romana u predstavljanju svih antiljudskih tendencija savremenog društva, prouzrokovanih (naizgled svojevoljnim) samootuđenjem od sopstvenog društvenog bića, od društvenog delovanja. S druge strane, odnos bolesti i zdravlja, mentalno i duhovno, nije bila u tolikoj meri relevantna tema za našu književnost još od Skerlićevog doba.

Ironično je da su prosvetiteljski filozofi (Kant, konkretno), koji su velikim delom i učestvovali u pretvaranju nauke u kult, upravo apelovali na važnost dostizanja punoletnosti ljudi. *Sapere aude* je, naspram doslovno mitologizovane figure lekara (kog pripovedač naziva *Zevsom*, dok bolničko osoblje, u jednoj halucinatornoj epizodi, podseća na tri

suđaje), postalo ne čak ni kontroverzna odrednica, već potpuna besmislica. U tom smislu, i drugi brojevi, poput *sedam* jajnih ćelija, ili beskrajno apstraktnih „0.8 AMH” – u većtom postupku dobijaju mitološko-magijsku semantiku, jer predstavljaju nepojmljive sile koje utiču na čoveka mimo njegove volje. Neverovatna je ironija činjenice da je scijentistička tendencija, koja je toliko insistirala na iskorenjivanju magijskog i sujevnog shvaćanja sveta, i sama postala nepojmljiv i zastrašujući sistem, stran svima sem „Olimpljanima”, kako se u delu nazivaju medicinski radnici.

Ana Katić je sasvim integrisana u ideologiju svog vremena, zbog čega je svaka mogućnost njenog konflikta unapred neutralisana. Isto kao Jozef K., ona sve više prepušta da smisao sopstvene degradacije određuju njoj spoljašnje sile. Njen lakrimarijum, njen razbijeni ćup oblepljen zlatom, kojim oplakuje sopstvenu smrtnost (još jedan *memento mori!*), predstavlja, kao što to pripovedač i kaže, samo njeno telo. Krv njenog tela stalno je u pretnji da se razlije natrag u amorfnu, jedva-organsku materiju, u smesu okeanske vode. Zbog toga, ona mora da razbijeni ćup održi čitavim, makar u njemu bila potpuna praznina.

II

Od izuzetne važnosti u posredovanju stanja tela i duha u kojim se nalazi junakinja romana jeste položaj koji zauzima pripovedački glas. On se nalazi, ako tako možemo reći, na rubu svesti Ane Katić, ali sa spoljašnje strane. Takav položaj omogućuje da se integritet i zaokruženost svesti relativizuju (na sličan način na koji medicina relativizuje integritet i zaokruženost njenog tela), time što se instanca nalazi izvan nje, ali u njenoj neposrednoj blizini. Ne postoje komentari pripovedača na junakinju ili na vantekstualni svet, kao u nekakvom filozofskom romanu. Svet se ne tumači, nego se duh savremenosti odigrava pred nama, često nas užasavajući. U tome vidimo i savremeni realizam Aleksandra Tanurdžića.

Jedini značajan momenat u kom se samosvesno pravi odstupanje dešava se na autopoetičkom planu i veoma je upućujući. Zapravo, čak ni tu pripovedač ne istupa *zaista* iz svesti junakinje, ali ovakvim iskazom: „Ana oseća da su sve bliži i bliži okosnici, onom delu romana u kom se oseti da je sve drugačije iako ništa nije pomerano” – otvara se prostor za niz intertekstualnih referenci na dela iz svetske književnosti, između ostalih na Hansa Kastorpa iz romana *Čarobni breg*, i Eme Bovari, naslovne junakinje Floberovog najčuvenijeg dela. Ovo mesto u romanu utoliko je značajnije što se njime, u korist intertekstualnosti, odstupa i od orijentacije koju smo nazvali realističkom. Barem na ovom mestu postaje jasno da se ne pretenduje na uverljivost predstavljanja stvarnog života već je težište na saglasjima iz literarnog sveta.

Dakle, sem Kafke koji služi kao temelj poetičkog uobličavanja svetonazora junakinje i implicitnih shvaćanja društvenih odnosa, kao i odnosa između čoveka i institucije, Ana Katić smešta se u istu ravan kao Ema Bovari, u smislu stožerne tačke fabule romana. Interesantno je da upravo i u tom Floberovom delu pripovedač sve dublje uranja u svest Eme Bovari (počevši prvo, nakratko, od perspektive njenog budućeg muža Šarla). Uostalom, sama pojava žene kao junakinje, još se shvata kao književni događaj i kao pot-

kategorija žanra za sebe, poput romana o umetnicima. U tom smislu, Anin muž Arsenije, takođe pomalo komična, nepretenciozna i čak banalna figura, može da predstavlja osavremenjeni pandan Šarla Bovarija.

Još dubokosežnija jeste veza sa Hansom Kastorpom, junakom tog *bolničkog romana*. I u *Čarobnom bregu* prisutna je (da aludiramo na Suzan Sontag) – bolest kao metafora za bolesti vremena. Moguće je da je vreme današnjice, postpostmodernističko u smislu snalaženja u svetu „nepoverenja u velike narative” (što je izraz koji koristimo ne bez ironije), nemoguće okarakterisati jednom, „kolektivnom” bolešću – kao što je tuberkuloza bila amblem čitave epohe. Zato je neophodno specifično oboljenje koje će rasvetliti pojedini aspekt današnjeg života, pa čak ni to bez rezervi. Ono što je pak ostalo nepromenjeno jeste način na koji hronična bolest postane deo identiteta, kao nekakav kalup u koji se uraste. I tu vidimo još jednu nenametljivo sugerisanu dimenziju junakinje Ane Katić kao žrtve vremena. Anino oboljenje, koje je postalo ona sama, njen je lakrimarijum. Važi to utoliko pre što je čup razbijen, a zatim ponovo sastavljen: teško je zamisliti život van ili nakon sopstvene bolesti.

Ipak, ne bi bilo pravo reći, kao što je Hegel svojevremeno prebacio Helderlinu, da su za autora *u noći sve krave crne*, tj. da u okviru svog dekonstruktivnog, kritičkog pristupa ne pronalazi i mogućnost izlaza. U kratkom pasažu na samom kraju romana, pojavljuje se ćerka Helena, koja očigledno postaje osnova Aninog smisla življenja, iako se to manifestuje u vidu prekomernih očekivanja za nju. Ako motiv znoja (koji obeležava prizor na času klavira) uporedimo sa motivom suza, vidimo jedan simbolički pomak od stanja krivice ka stanju produktivnosti, moglo bi se čak reći – borbe. Kraj romana kao da nagoveštava početak jednog bildungsromana... Kontrast prisutan u Heleninom stavu da ne rađa decu znači da će ona reći ono *ne* koje ni njena majka, ni njen literarni predak, Jozef K., nisu bili u stanju da kažu.